

11. EL MÓN MEDIEVAL: HISTÒRIA I CULTURA

Ara hi veiem obscurament com a través d'un mirall, però, aleshores [en el regne del cel], hi veurem directament.

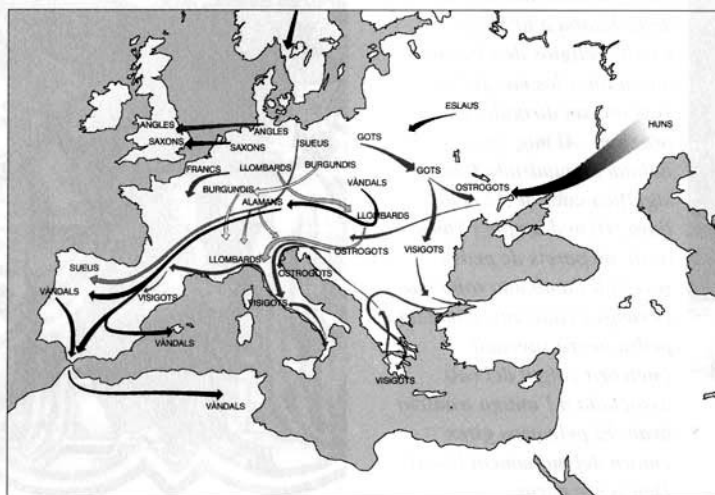
Sant Pau, *Primera Carta als Corintis* 12,13, segle I

L'any 476 el bàrbar Odoacre destronà l'emperador de Roma —l'infant Ròmul II—, matà els seus preceptors i envià les insígnies imperials a Zenó, emperador d'Orient, al qual no li quedà altre remei que acceptar la derrota. Aleshores, ja feia molt de temps que les invasions havien començat, tot i que els pobles bàrbars trigarien molt més encara a establir-se de manera permanent a l'Imperi, però aquest fet simbòlic fa que l'any 476 sigui considerat el darrer del món antic i el primer d'una nova època de la història d'occident, que duraria deu segles: l'època medieval. El nom *medieval* ve del Renaixement, i fou emprat com si el món sortís d'una obscura etapa intermèdia entre l'època clàssica i el mateix Renaixement. De fet, una certa consciència d'obscuritat s'havia instal·lat a occident en aquells segles “del mig”, però, precisament potser per això trobem en ells una voluntat persistent de cercar la llum.

Invasions de pobles bàrbars en l'Imperi Romà d'Occident

Després de morir Teodosi —que havia dividit l'imperi entre els seus dos fills—, per Nadal de l'any 406, tribus de vàndals i alans, travessaren el Rin gelat, saquejaren la Gàl·lia i s'establiren inicialment a Hispània; els visigots ocuparen el territori que va del Loira als Pirineus; els vàndals, el nord d'Àfrica; Britània, caigué en mans d'angles i saxons; els francs s'establiren al nord de la Gàl·lia; els burgundis, a la vall del Roïna;

Aquests deu segles es poden estudiar en dues etapes: l'alta època medieval, que va des de les invasions bàrbares fins al segle XII, i la baixa època medieval, que arriba al segle XV; el moment de separació d'ambdues varia, segons els autors, d'un cap a l'altre del segle XII. Nosaltres situarem aquest moment cap a la meitat del segle, quan neixen les catedrals gòtiques i les ciutats es troben en ple creixement. També la data d'acabament de l'edat mitjana —al llarg del segle XV— és objecte de debat; hi ha dues efemèrides que poden constituir el símbol d'un final: la liquidació de l'Imperi d'Orient, en caure Constantinoble en mans dels turcs otomans de l'islam l'any 1453, i l'inici de l'aventura espanyola a Amèrica, en 1492. Hem pres com a referència la primera, recolzant-nos en els importants canvis que ja al segle XV es produiran en l'arquitectura i la construcció a Itàlia, uns canvis que posen en evidència l'arribada del Renaixement i la sortida de la crisi urbana i social que obre les portes de l'anomenat món modern.

els alemanys, a les planures nord-centrals d'Europa, i els llombards, al sud del Danubi. Després del 476, a la península itàlica, els hèruls d'Odoacre perderen el poder a mans dels ostrogots de Teodoric. Anys més tard, en el segle VI, en temps de Justinià, l'Imperi d'Orient reconquerí part dels territoris occidentals, però, després, els francs ocuparen tota la Gàl·lia empenyeren els visigots cap a Hispània, els quals es feren amos de la península, i foragitaren els bizantins, també aleshores desplaçats d'Itàlia pels llombards.

L'alta època medieval

Les invasions dels bàrbars i l'extensió de l'agricultura

Per als romans, la paraula *barbares* volia dir *estrangers*, és a dir, els qui es trobaven més enllà de les fronteres naturals del Rin i el Danubi, habitants de pobles germànics que procedien del Bàltic i Escandinàvia. La presència dels bàrbars en els territoris de l'Imperi, no passava d'un 10 % de la població, però esdevingué hegemònica. Tenien els seus propis déus, com ara Odin (o Wuotan), governador del cel i la terra, amb un poder creador derivat d'un suprem saber màgic; o bé Frigg, la seva esposa, símbol de la mare de família i la terra conreada; o Thor, el seu fill, déu del tro; Freyta, deessa de la fecunditat; Freyr, déu de l'abundància i de la claredat del sol, etc. Totes aquestes divinitats estaven vinculades a la naturalesa, com les gregues, però a una naturalesa plena de perills, molt menys comprensible i dominable, ja sigui pels mateixos déus o pels herois —com Sigfrid o els Nibelungs— ja sigui pels homes. Tot i això, la majoria d'aquests pobles havien estat cristianitzats.

Els bàrbars van propiciar l'extensió de l'agricultura, que ja havia estat afavorida per l'abandó de les ciutats com a conseqüència del progressiu esfondrament de l'estructura imperial. A partir d'ara, l'equilibri entre el creixement de la població i els recursos dependrà fonamentalment de la producció agrícola i del desenvolupament del camp. La civilització occidental medieval serà, doncs, menys depredadora que l'anterior.

En remoure's els fonaments de la civilització romana a causa de les invasions, l'Església va jugar un paper de substitució de les institucions civils. Com després veurem, també en el camp de la cultura el paper de l'Església esdevingué fonamental, sobretot, el de l'Església de Roma, que cap al segle VIII assegurà la seva preeminència. Progressivament el cristianisme aniria guanyant terreny i s'estendria per tota l'Europa occidental, sobretot de la mà de les comunitats monàstiques. Aquestes, iniciades a orient, havien inspirat el monacat evangelitzador d'occident, impulsat primer per sant Agustí i difós a Hispània per sant Isidor de Sevilla, a Irlanda per sant Patrici, a la Gàl·lia per sant Gregori de Tours i a Alemanya per sant Bonifaci. L'any 529, a Montecassino, al sud d'Itàlia, sant Benet de Nursia va establir la regla monàstica basada en l'oració i el treball (*ora et labora*), i va fundar l'orde benedictí, cridat a jugar un paper primordial en la formació de l'Europa medieval.

Aparició i difusió de l'islam

Al cristianisme i al judaisme, les dues religions monoteistes que compartien el Llibre (la *Biblia*) aviat se'ls presentà una competència que afectaria també el camp polític i econòmic durant tot el període: l'islam serà una nova civilització, nascuda a la península d'Aràbia, en què religió i vida quotidiana es trobaran molt entrelligades. Mahoma, profeta de l'únic déu Al·là, havia hagut de fugir de la Meca

Fotografia actual del santuari de la Kaaba a la Meca.

Centre religiós de l'islam on miren totes les mesquites i vers on van dirigides totes les oracions. Al mig, una habitació quadrada (kaaba significa cub) de 12 m de llarg, 10 m d'ample i 16m d'alt, de parets de pedra revestides amb una roba que es renova cada any, conté una pedra negra sagrada (meteorit caigut del cel) associada a l'antiga tradició àrab. El pelegrins giren entorn del monument lloant Déu sense parar.

Còdex del segle XIV que mostra la coronació de Carlemany rei dels francs pel papa Lleó III com a emperador del Sacre Imperi Romà Germànic, la nit de Nadal de l'any 800 a Roma. Aquesta coronació fou un intent d'evitar l'atac dels longobards a la civitas cristiana i de refer la unitat de l'Imperi, la qual es va voler completar amb el casament de l'emperador amb la princesa Irene de Bizanci, però, ella fou destronada. Fou la primera edició d'una Europa unida, amb la capital a Aquisgrà.

cap a Medina l'any 622 —*Hègira*— (en aquesta data començà per a l'islam la numeració anual), i allà va establir els cinc preceptes fonamentals de la nova religió: *sahada*, professió de fe (“no hi ha un altre déu que Al·là, i Mahoma és el seu profeta”) necessària per a pertànyer a la *umma* (comunitat musulmana); *sahat*, orar cinc vegades al dia, postrant-se i mirant cap a la Meca, havent fet prèviament una ablució amb aigua o arena (d'aquestes oracions, la del divendres, que té una importància major, caldria fer-la en comunitat a la mesquita); *siyam*, dejunar durant el mes del Ramadà (temps en que la revelació divina va descendir del cel per guiar els homes); *zakat*, fer caritat als pobres per a purificar-se de les possessions terrenals, i *harry*, peregrinar un cop a la vida a la Meca, al santuari de la Kaaba. Aquesta doctrina també fou recollida pels seguidors de Mahoma en un llibre: l'*Alcorà*, el llibre sagrat de l'islam.

L'expansió de l'islam va imposar-se per la força de les armes sota el principi de la *jihad*, que prometia el paradís a aquells que morien en la guerra contra l'infidel. En molt pocs anys l'islam s'havia estès cap a orient, per les terres de Bizanci i de l'antic imperi persa, fins a l'Índia i la Xina; i cap a occident, al llarg del nord d'Àfrica, fins a l'Atlàntic, i es plantà l'any 732 a les portes de París, on fou rebutjat pels francs darrere els Pirineus.

En la història de l'islam medieval es poden distingir tres etapes: primerament, la nova civilització unificada, amb la capital a Damasc i després a Bagdad; la segona etapa fou caracteritzada per un procés de diversificació (coincidència dels califats de Còrdova, Fatimita i Seljúcida), i finalment, en la tercera, els turcs otomans manaren sobre tots els territoris.

L'islam resultava una cultura urbana ascendent, en el mateix moment en què el món cristià havia abandonat les ciutats. La radicació de l'islam sobre els territoris antics del món bizanti, hel·lenístic i sassànida d'orient li donaren una profunditat cultural que durant molt de temps irradià sobre el desolat occident en transformació, i que va influir sobretot en les terres europees del sud, més pròximes.

El naixement d'Europa

A occident, el regne dels francs va fer seva la idea, fins aleshores monopolitzada per Bizanci, d'un nou i únic Imperi romà. Fou Carlemany qui va ser coronat pel papa a Roma, el dia de Nadal de l'any 800, com a emperador del Sacre Imperi Romà Germànic. Carlemany va unificar tot el cor d'Europa i va establir les fronteres mitjançant els territoris de *marca* —marca hispànica al sud, bretona a l'est, soraba al nord, i panònica i friuliana a l'oest—; va dividir l'Imperi en regnes i

FITXA 20. EL FEUDALISME I LES INVESTIDURES

El feudalisme fou la resposta organitzativa d'una societat indefensa i no protegida pels poders de l'Estat, la qual, a la vegada, necessitava alliberar moltes energies. Les seves arrels hem de cercar-les, des del Baix Imperi, en la progressiva conversió del latifundi en un sistema predominant i en el conseqüent domini dels grans propietaris territorials sobre les persones afectes, però també, pel que fa als bàrbars, en el procés d'adaptació del clan a la tribu i el seu pas cap a la família, en un context de carestia determinat per l'ensorrament del sistema econòmic de l'Imperi Romà d'Occident. Tot i això, cal tenir present que aquesta forma d'organització social típica del món medieval europeu, es donà també a l'Àsia i en altres indrets. A Europa, es pot parlar de la seva consecució plena en arribar el segle IX, al final del món ca-

rolingi, i té la seva màxima vigència i utilitat del segle X al XIII, per començar després a mostrar-se ineficaç, tot i que el feudalisme transcendeix el món medieval.

El feu, la institució que dona nom al feudalisme, és el benefici. Generalment són terres que el senyor concedeix al vassall a canvi del lliure establiment d'un acord que implica un jurament de fidelitat, o de vassallatge, per part del vassall, i l'obligació per part del senyor de donar consell si li es requierit. Això posarà en marxa moltes unitats de conreu.

El feudalisme propicia la fragmentació del poder en mans de ducs, comtes, marquesos, cavallers, etc., i també de bisbes i abats que passaran a ser senyors i a tenir vassalls, o a ser ells mateixos vassalls d'un altre senyor, clergue o seglar. Es debiliten així tant el poder reial com el poder eclesiàstic.

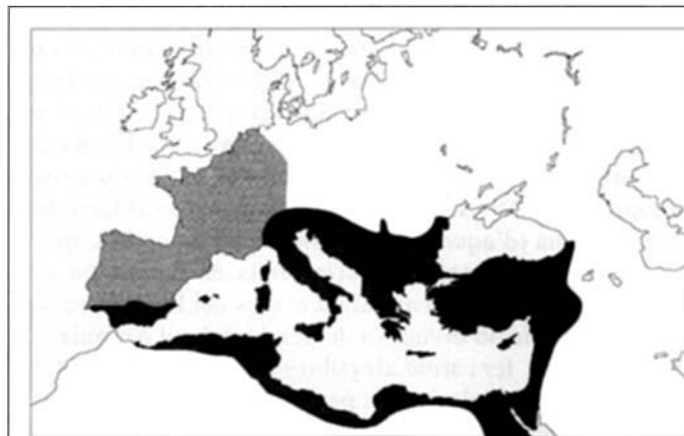
La investidura era el procés a través del qual el rei i el noble podien enfeudar, és a dir, convertir els religiosos en vassalls; també podien nomenar bisbes i arquebisbes, i això provocava grans tensions; aquestes arribaren al seu punt àlgid l'any 1077, quan les maniobres de l'emperador per a destituir el papa Gregori VII, procedent de Cluny i capdavanter de la reforma moral de l'Església, li varen ocasionar l'excomunió, raó per la qual Enric IV va envair Roma i va nomenar un nou Papa. L'Església intentà resoldre d'una manera definitiva el conflicte de les investidures, i en el Concordat de Worms, de l'any 1122, es reconegué que solament l'Església tenia el dret de nomenar bisbes i abats, si bé a l'emperador li era permès de presidir l'elecció i atorgar el seu consentiment. Tot i aquest acord, les lluites entre el Papat i l'Imperi continuaren.

comtats, regits per ducs, comtes i marquesos, i va oferir l'administració als monjos benedictins que manaren en les ciutats i en les grans hisendes agrícoles i propiciaren el renaixement econòmic i cultural. Tanmateix, passats uns quants anys, a finals del segle IX, noves invasions de vikings i normands destruïren l'imperi carolingi, el qual acabà fraccionant-se en cinc regnes: Alemanya, França, Borgonya, Provença i Itàlia.

Cap a l'any mil, la dinastia alemanya dels Otó tornà a refer el Sacre Imperi Romà Germànic i a renovar la idea d'Europa tot fixant el centre de poder sempre més al nord de Roma. Els Otó mantingueren una bona relació amb Bizanci i, sobretot, amb el papat romà i amb l'orde benedictí. Aleshores, entre molts altres, va ser fundat a la Borgonya el monestir de Cluny, un monestir cridat a tenir un gran paper en la religió, la cultura, l'economia i la política de l'època.

La societat agrària medieval s'havia anat estructurant econòmicament i socialment amb el feudalisme (fitxa 20), el qual propiciava la reforma del camp i la ramaderia, el creixement demogràfic i el creixement econòmic, però també ocasionava fortes tensions: representava un debilitament del poder reial en benefici de la noblesa, un terreny de lluita entre el poder religiós i el temporal (entre el Papat i l'Imperi) a causa de les investidures, i creava un clima de violència persistent.

Per tal d'apaivagar aquest clima de violència que el feudalisme creava, es va potenciar la cavalleria, és a dir, el prestigi i el poder del combatent a cavall, del cavaller, que no arribava a constituir un estatus noble, però sí honorable i protegit; també per aquesta raó s'establiren les sagreres, àrees de pau on no era permès de combatre, i uns dies setmanals de treva durant els quals no es podia lluitar. Al mateix temps es predicaren les croades per tal de reconquerir Terra Santa, que estava en mans de l'islam. Les croades resultaren una monumental aventura que desvià cap a orient una gran part de les energies bèl·liques d'Europa, i tingueren l'avantatge de propiciar la comunicació i el comerç i millorar el domini de la Mediterrània. Cap als començaments del segle XI Jerusalem fou conquerida i, al final del segle XIII, les croades ja eren vuit. Això va fer néixer els ordes militars (Hospitalers, Templers, Cavallers del Sant Sepulcre, Cavallers Teutons, etc.) i el comerç de relíquies, i estimulà encara més els pelegrinatges. Durant l'època medieval hi haurà tres centres principals de pelegrinatge: Santiago de Compostel·la, Roma i Jerusalem.

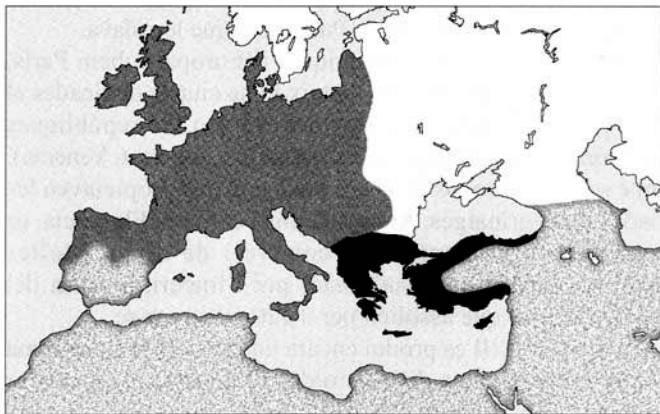
segle VI

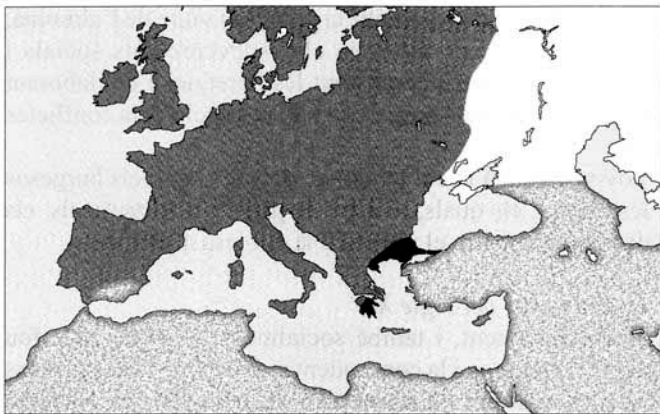
segle VIII

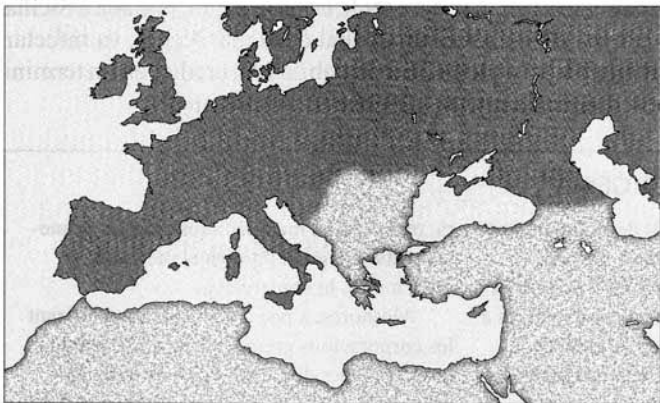
segle X

segle XII

segle XIV

segle XVI

FITXA 21. CRONOLOGIA DEL MÓN MEDIEVAL

- 330 Constantí trasllada la capital de l'Imperi a Constantinoble
- 380 Teodosi fa del cristianisme l'única religió de l'Imperi
- 395 Teodosi, en morir, divideix l'Imperi entre els seus dos fills
- 404 Els bàrbars travessen el Rin gelat i envaeixen l'Imperi
- 476 Odoacre elimina l'Imperi d'Occident

Alta època medieval

- 527 Justinià emperador d'Orient fins a l'any 565
- 529 Fundació de l'orde benedictí a Montecassino
- 622 Mahoma viatja a Medina des de la Meca (*Hègira*)
- 661 Començament del Califat Omeia, que roman fins a l'any 750
- 711 Els àrabs a la península ibèrica; l'any 732 són a Poitiers
- 749 Començament del Califat Abbassí, que roman fins a l'any 1258
- 756 Fundació de l'Emirat de Còrdova (Califat des de 931)
- 800 Carlemany és coronat emperador pel papa.
- 909 Fundació del Califat Fatimí d'Egipte.
- 909 Fundació de l'abadia de Cluny
- 962 L'Imperi reneix, després de les invasions, amb els Otó
- 1031 Fi del Califat de Còrdova
- 1036 Domini seljúcida a l'Àsia islàmica
- 1054 Cisma d'Orient
- 1066 Presa de Toledo en temps de les taifes
- 1077 Humiliació de Canossa
- 1095 Primera croada. Jerusalem és conquerida en 1099
- 1112 Fundació de l'orde del Cister
- 1122 Concordat de Worms, fi de les investidures

Baixa època medieval

- 1130 Suger reforma Saint Denis
- 1205 Fundació de l'orde franciscà
- 1212 Victòria cristiana de Las Navas de Tolosa
- 1215 Carta magna a Anglaterra
- 1220 Els mongols i Gengis Khan arriben a l'islam
- 1241 Fundació de l'orde dominicà
- 1244 Pèrdua de Jerusalem
- 1291 Pèrdua de Sant Joan d'Acre i de tots els territoris d'Orient
- 1309 S'inicia el papat d'Avinyó (fins a 1377)
- 1337 Comença la Guerra dels Cent Anys
- 1348 Aparició de la pesta negra
- 1378 Cisma d'Occident
- 1437 Acaba la Guerra dels Cent Anys
- 1453 Els otomans conquisten Constantinoble i entren a Europa

- Dominis de l'Imperi d'Orient
- Territoris de l'Occident Medieval
- Dominis de l'Islam

La baixa època medieval

Creixement i recuperació urbana en els segles XII i XIII

A partir de l'any 1000, l'economia agrària continuà creixent, especialment a l'arribar el segle XII i més encara al llarg del segle XIII; en gran part això fou possible gràcies a una profunda revolució tècnica en els sistemes de conreu, a la construcció de molins, a la innovació i construcció de màquines i eines per al treball al camp i altres indrets, i també gràcies al perfeccionament dels sistemes de producció del ferro.

A començaments del segle XII, es produí la reforma monàstica del Cister. Aquesta reforma posava fre a l'enriquiment i al luxe que progressivament s'havia anat instal·lant entre els benedictins de Cluny i també en l'església secular, enriquiment que una bona part del poble entenia com un allunyament del missatge evangèlic, cosa que afavoria el naixement de les heretgies. D'una banda, la reforma del Cister propugnava intensificar l'oració amb humilitat i lleialtat vers la jerarquia eclesiàstica, però, de l'altra, pretenia augmentar el treball al camp, on els resultats foren espectaculars. Al cap de pocs anys, els monestirs del Cister, estesos pertot Europa, havien contribuït amb molta eficàcia al desenvolupament del camp, i l'orde s'havia enriquit.

El desenvolupament del camp provocava el creixement de les ciutats i anava convertint Europa en un territori articulat per unitats de població, que expressaven la riquesa dels seus voltants. Aquest creixement anava en paral·lel a la conformació de la burgesia (fitxa 22), capaç d'impulsar el desenvolupament de l'artesanat i la indústria. Tot plegat, a més, resultava funcional per a la recuperació del poder reial enfront de la noblesa, i són molts els acords que es poden documentar en aquest sentit. L'any 1215, a Anglaterra, s'atorgà la 'carta magna' que, tot i consagrar els drets dels nobles, presentava també els dels burgesos i

establia unes regles del joc polític basades en la preeminència monàrquica, però també en un Parlament que legislava.

Entre les ciutats més dinàmiques d'Europa trobem París, que creix contínuament; així mateix hi ha ciutats dedicades al comerç, com algunes del Mar del Nord o les repúbliques marineres italianes (Gènova, Pisa, Amalfi i, sobretot, Venècia), també sorgides a redós de la comunicació que propiciaven les croades i pelegrinatges. Algunes altres, com ara Florència, es constitueixen en centres de comerç i de diner. Moltes d'aquestes ciutats eren mal vistes per l'Imperi, a causa del grau de llibertat que assolien per a autogovernar-se.

En el segle XIII es produí encara una segona gran reforma del clero regular, és a dir dels ordes religiosos, en aparèixer els ordes mendicants (franciscans i dominicans), que proposaven una nova renovació de l'espiritualitat, abandonant ara el treball per tal de garantir la pobresa i viure de l'almoina, però participant, en canvi, en els esdeveniments socials i polítics de les ciutats, combatent les heretgies i col·laborant amb els prínceps i els burgesos en la resolució dels conflictes urbans.

Sovint es donà la col·laboració dels reis amb els burgesos de les ciutats, els quals, a canvi de privilegis comercials, els ajudaven a combatre el poder de la noblesa amb diners.

La gran crisi del segle XIV

Econòmicament, i també socialment, el segle XIV fou negatiu. L'artifatge i la consegüent reducció de boscos i erms havia continuat per tal d'estendre els conreus a la població creixent, però les terres ja no eren tan bones i els rendiments globals baixaven. A mitjan segle la pesta negra, portada a Sicília per un vaixell genovès procedent de la mar Negra, va infectar la major part d'aquella Europa debilitada, i reduí, en un termini breu, quasi a la meitat la població del continent.

FITXA 22. LA BURGÉSIA

Cap als segles XI i XII es formen els burgs, uns teixits residencials construïts als afores de les ciutats o dels castells, entorn del mercat. Els habitants d'aquests burgs s'anomenen burgesos, i entre ells hi ha els comerciants, deslliats del conreu de la terra i emancipats de l'estructura feudal, els quals intercanvien els béns que produeix l'agricul-

tura i alguns altres. L'activitat dels comerciants va ajudar a refer la vida urbana a Europa.

En el segle XIII ja es constata l'existència del patriciat urbà, gran burgesia comercial, és a dir, banquers i terratinents dels entorns de la ciutat, els quals es reserven l'administració del seu govern. També es constata el creixement de la menestralia, igualment emancipada de la ter-

ra, que produïa manufactures amb les primeres matèries que li portava el mercader el qual, a més, hi comerciava.

Aleshores, a poc a poc, van cristal·litzant les corporacions gremials (fitxa 23), estructures tancades de treball, amb mestres, fadrins i aprenents, que vénen a formar part de l'heterogeni conjunt de la burgesia urbana.

Les estructures de poder es ressentiren d'aquesta atmosfera de crisi, la qual afectava especialment l'Església. Aleshores ja feia temps (des de 1309) que la cort papal era a Avinyó, perquè el rei de França havia convertit els papes en els seus vassalls. Tot plegat va provocar, l'any 1378, l'anomenat Cisma d'Occident, que representava l'existència simultània de dos pontífex.

En aquest context de crisi econòmica, política i social, s'inicià una terrible i llarga guerra entre Anglaterra i França, ja que el rei d'Anglaterra, en aquest cas també vassall del rei de França, volia mantenir els seus territoris independents en aquell país i, fins i tot, ampliar-los, en un moment en què la dinastia francesa dels Capets també mirava d'expandir-se. És la Guerra dels Cent Anys (de 1337 a 1437). En aquesta guerra, on es van veure implicats la majoria dels pobles d'Europa, es produïren episodis populars, com per exemple el de Joana d'Arc, cremada pels anglesos amb la passivitat de la burgesia de França, la qual tenia por d'una insurrecció de la gent del camp. De fet, la Guerra dels Cent Anys havia començat com a guerra feudal, però va acabar com a guerra nacional; una guerra nacional en la que els burgesos miraren sobretot de protegir el seu benefici. Al final els anglesos varen haver de deixar França.

Europa a la fi del món medieval

En arribar el segle XV, disminuïda la pesta i acabada la guerra, es produí una forta recuperació; això fou degut en part perquè hi havia molta menys gent a repartir-se els guanys. Aparegueren les estructures capitalistes, com ara el banc i la lletra de canvi; tornà la moneda definitivament i l'or es convertí en patró. Aleshores la riquesa s'acumulà en les mans de la burgesia i dels prínceps, els quals establiren els impostos

per poder defensar militarment el territori de l'Estat.

De fet, les dues institucions que havien protagonitzat la vida medieval, el Papat i l'Imperi, es trobaven en aquest moment sumides en un procés de crisi i decadència, i anaven sorgint els estats nacionals amb les seves monarquies absolutes.

A mitjan segle XV, la nova Europa quedava ben configurada. El vell Sacre Imperi Romà Germànic es trobava en mans de la família Habsburg, la qual havia unit als seus dominis altres territoris, tot conformant l'Estat nacional més important; dins aquest imperi els cantons suïssos havien format una confederació que era fidel a l'emperador, però que es governava amb els seus propis magistrats. França sortia enfortida de la Guerra dels Cent Anys i totes les contrades del sud i la Normandia havien quedat en mans de la corona. La península italiana continuava formada per diversos territoris: al sud, primer Sicília i després Nàpols depenien de la Corona d'Aragó; al centre, els Estats Pontificis arribaven fins a Bolonya, i, al nord hi havia la senyoria de Florència, Gènova i la Saboia, el ducat de Milà i la república de Venècia. Irlanda havia estat lligada a la corona anglesa, però Escòcia encara romania independent. A Escandinàvia s'havien format els regnes de Dinamarca, Suècia i Noruega. També des de feia dos segles havia estat conformat el principat de Rússia que limitava, a l'est, amb els pobles tàrtars. Hongria, ja cristiana, havia aturat els otomans de l'islam, els quals acabaven de prendre Constantinoble —ara anomenada Istanbul—, havien entrat a Bulgària i Sèrbia, i havien arribat fins a les portes de Viena. A la península ibèrica, Portugal era ja definitivament un regne independent i els regnes d'Aragó i Castella estaven a punt d'unir-se. Faltava poc perquè comencés l'aventura espanyola d'Amèrica, una empresa que convertiria la Mediterrània en un mar petit i apartat.

Quadre d'Ambrogio Lorenzetti (1280-1348), un pintor que va morir de la pesta. És una imatge de l'esplendorosa Siena, plena de comerciants i burgesos, i també dels camps ben cultivats; tot atribuït al "bon govern" que és, precisament, el nom del quadre.

Cultura i art en el món medieval

El triomf del cristianisme representava l'esperança d'un nou món i, inicialment, l'interès per l'altra vida va esdevenir prioritari. L'Església, en ocupar-se d'allò més important —el lligam amb Déu— és a dir, de la religió, s'anà convertint en el fulcre de la societat occidental i mediatitzà l'art i la cultura que esdevingueren així teocèntrics (*theos*: Déu). A poc a poc, l'ésser humà deixà de ser la mesura de tot, com ho havia estat en el món antic.

L'art havia adoptat, en la concepció cristiana, una funció sobretot pedagògica i instrumental i, al llarg de tota l'època medieval, mostrarà aquest sentit d'objecte útil. “L'art —diu Georges Duby— és un present que s'ofereix a Déu en lloança i acció de gràcies, una contrapartida per a obtenir indulgències i mercès, un medi que afavoreix la comunicació amb el més enllà, un reflex de l'altre món, i una afirmació de l'autoritat de Déu i dels seus servidors, religiosos o laics” (DUBY, 1995).

Ja vam parlar en el capítol 9 dels canvis que l'etapa tardoromana havia propiciat en l'expressió formal de l'art: desaparició del realisme i esquematització de les figures, substitució del volum pel pla, desaparició de la perspectiva i de les ombres i eliminació del fons. En certa manera es tractava d'un nou predomini del *què* sobre el *com*, és a dir, allò important és el missatge i cal expressar-lo de la manera més rendible i clara possible. Durant tota l'alta època medieval es mantingueren aquests plantejaments formals, però a partir del segle XII l'expressió tornarà a ser més realista a mesura que l'interès s'anirà centrant de nou en el món real, progressivament molt més habitable que en l'alta època medieval.

Ara bé, fins i tot en aquesta darrera etapa, el contingut de l'obra d'art, encarregada pel “senyor” (príncep o clergue), serà controlat, quan no decidit, per l'Església i formarà part del missatge evangèlic. En aquest context, l'executor medieval, s'ocuparà sobretot de la realització, de la factura, i el seu tarannà d'home d'ofici restarà lluny del de l'artista, és a dir, d'aquell que pensa l'obra per si mateix, o que interfereix en la seva interpretació; per això l'arquitecte medieval serà sobretot un constructor i el seus projectes seran indestruïbles de l'execució i, en gran part, dependents d'aquesta. Al costat dels altres artesans (flequers, calderers, sabaters, sastres, etc.), els mestres picapedrers, els mestres fusters i els mestres de cases, seran enquadrats en les “arts mecàniques”; que es distingien pel predomini del treball manual —a diferència de les “arts liberals”, com la música o la retòrica, més basades en la intel·ligència— i s'agruparan en confraries o gremis (fitxa 23). A partir del segle XIV, i només en aquells casos en què el treball serà molt notori, aquests mestres començaran a ser anomenats *arquitectes*.

Cal tenir present que l'art islàmic, el qual neix precisament en el món medieval, per bé que també en un context de canvi i de rebuig dels pressupostos clàssics, mostra —com veurem en els dos pròxims capítols— una naturalesa en gran part semblant a la de l'art occidental cristià, i la influència que la religió té sobre aquell és, si hi cap, encara més gran.

Unitat i diversitat

A occident, si deixem de banda el període bizantí que hem associat al món clàssic, el paper homogeneïtzador de l'Església i les característiques comunes de la nova civilització ens porten a parlar d'un sol art i d'una única cultura medieval amb les corresponents variacions en el temps, però en aquest marc

L'art romànic
en l'alta època medieval.
Llinda de marbre de la portada
de l'església del monestir de
Sant Genís de Fontanes a la
comarca catalana del Rosselló.
Baix-relleu de l'any 1019-1020.
Majestat sostinguda per dos
àngels.

general unitari cal ressaltar una àmplia diversitat, que roman abonada per un conjunt de diferències.

D'una banda, tenim les antigues diferències entre orient i occident, renovades en el mateix moment en què el cristianisme es difongué i amplificades després quan, a partir del segle VII, l'islam dificultà les comunicacions a través de la Mediterrània. D'una altra banda, a occident, tenim les diferències entre el sud càlid i romanitzat que havia rebut una forta empremta del món clàssic, i el nord fred i bàrbar en el seu origen; diferències tanmateix amplificades amb la permanent radicació de la cort dels Papes sempre a les terres del sud o amb l'aparició de l'islam, que influirà sobretot en aquells indrets que són més propers a la Mediterrània.

Però, la diversitat, sorgirà també de la mateixa naturalesa fragmentada de la societat medieval, i de la diferent història i geografia dels seus pobles, els quals, abandonada finalment la idea d'un regne únic per a tots els cristians, crearan els diversos estats nacionals que competiran entre ells, també en el camp de la cultura i de l'art.

Tot i presentar una més gran unitat, propiciada per la major imbricació entre el poder polític i el poder religiós, també en el món islàmic podem parlar de diversitat basada en les diferències històriques i geogràfiques: malgrat les seves influències recíproques, l'art i l'arquitectura del Magrib, per exemple, són distints dels d'orient; i la procedència cultural dels pobles que integren l'islam és tan diversa que, necessàriament, han de posar-se de manifest les diferències.

Els grans trets de la cultura i l'art medieval a occident

L'Església havia heretat una ja dèbil cultura romana. Fins al segle VI cristians i pagans s'educaven plegats en les escoles

clàssiques, però, a poc a poc, l'educació s'anà reduint a la llengua: el llatí. Les conseqüències de tornar a començar de bell nou imposades per les guerres, per la crisi i el pel predomini polític dels bàrbars, omplien de núvols la lluminositat artística del primer cristianisme. Durant segles el coneixement i la reflexió es refugiaren als monestirs. Fins als temps de Carlemany, no hi va haver un impuls general i notable en la cultura. Aleshores, es va inventar una escriptura més assequible (la minúscula carolina) i s'organitzà, prenent com a referència la tradició clàssica, l'ensenyament en dos blocs de coneixement: el *trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica) i el *quadrivium* (geometria, aritmètica, astronomia i música). A partir de l'any 1000, quan les condicions materials ho permeteren, sempre sobre la base comuna del cristianisme, però fruit de la barreja entre ambdues cultures —la dels bàrbars del nord, hegemònica, i la vella cultura clàssica del sud per a ells tan atractiva—, es desenvolupà ja sense interrupcions el tarannà medieval que conformarà la nova Europa. La influència de Bizanci, primer, i de l'islam, després, restaran paleses en aquesta conformació.

En el terreny de l'art i de l'arquitectura, el mateix món carolingi ja ens mostra com els bàrbars havien anat incorporant a la seva tradició artística, basada en la fusta i els metalls, la tradició romana de la pedra, estesa per tot el sud. Primerament fou l'art romànic, en bona part ja preparat en el món carolingi, el qual quedà reflectit, a partir de l'any 1000, en innumbrables edificis. Els monestirs i les esglésies es basaven en l'espai cristià baix imperial, però prenien un aspecte de fortalesa, propi d'una societat basada en la supervivència bèl·lica, i el seu espai, entre llums i ombres, mostrava una forta tendència a la fragmentació i a la jerarquització.

*L'art gòtic
en la baixa època medieval.
Bancal o predel·la del retaule
de l'església de Santa Maria
de Manresa pintat per Lluís
Borrassà. Pintura al tremp
sobre fusta de l'any 1408.
Escena de plany
davant del cos de Crist.*

FITXA 23. CONFRARIES I OFICIS

Les confraries, que anomenem també gremis, eren corporacions que tenien, per concessió reial, l'exclusiva del treball professional o de la fabricació i venda del producte en cada ciutat o vila. Així, per exemple, tots els mestres de cases havien de pertànyer al gremi corresponent, la junta directiva del qual —formada pels prohoms— decidia periòdicament sobre els nous agremiats i atorgava les dues categories principals, la de mestre i la de fadrí, a partir d'uns exàmens *ad hoc*. D'aquesta manera la confraria regulava i controlava el treball professional.

Al mateix temps la confraria resolvia aspectes de la vida dels agremiats, tant els relacionats amb la formació basada en l'aprenentatge, com altres de caire assistencial, que van des del suport econòmic per malaltia fins a l'enterrament. De fet el nom de confraria té un origen religiós, ja que representava una

associació de fidels per fomentar el culte a un patró i practicar la caritat. Aquestes confraries solien estar vinculades a un ofici, de tal manera que, a Catalunya, de la mateixa corporació artesana se'n deia confraria, així com a Castella se'n deia gremio o a Itàlia arte.

El gremi jugava també un rellevant paper social, perquè a partir d'aquest els menestrals participaven en el govern de les ciutats, encara que de forma minoritària.

Els gremis aparegueren en els segles XII i XIII i tingueren la seva màxima esplendor cap als segles XVI i XVII, començant a davallar en el segle XVIII, amb els efectes de la revolució industrial.

El gremi de mestres de cases de Barcelona va establir les seves ordenances l'any 1327 associat als picapedrers i, més tard, va vincular—se també als fusters.

Baixos relleus del claustre de la catedral de Girona que daten del segle XII i representen escenes de la seva construcció. A dalt, dos fusters i, a baix, dos picapedrers treballant amb les respectives eines.

Durant el segle XII, en el temps de bonança econòmica i social de transició cap a la baixa època medieval, una certa mentalitat racional, en considerar-se la raó com a reflex humà de la saviesa divina (DUBY, 1995), impregnà la cultura del temps i preparà el camí cap per a una humanització de l'art. Es milloraren aleshores les condicions de treball, i l'Església secular —és a dir, el clero diocesà— fundà les universitats on també la teologia seria tractada com una ciència.

Fou en aquest context que es difongué l'arquitectura gòtica: d'una banda, com a millora del sistema tècnic romànic —augment de l'alçada i de la transparència— però, d'una altra banda, com a conseqüència d'una nova religiositat menys dogmàtica i esperançada, és a dir, la recerca d'un nou simbolisme i d'un nou ordre escolàstic teoritzat en les universitats: llum i unitat espacial. En totes les ciutats creixents, les noves catedrals mostraven el poder de l'autoritat episcopal, però també la capacitat econòmica i organitzativa de la burgesia que començava a jugar un paper fonamental.

Tot i això, la renovació artística no era homogenia i es mostrava, per exemple, en els nous monestirs del Cister com el fruit d'una alternativa filosòfica de caràcter més místic i interioritzat.

A partir del segle XIII la cultura cavalleresca, de tarannà laic, contribuï a accelerar el procés d'humanització. Tanmateix, això fou en certa manera contrarestat per una nova renovació de l'espiritualitat a càrrec dels ordes mendicants que predicaven una religió popular i, per tant, més humanitzada, però també una religió individual, de comunicació personal amb Déu. Això féu que les obres d'art tinguessin un caràcter més personal, menys públic. Com diu Georges Duby: "si l'art del segle XII es manifesta en el monestir, el del segle XIII ho fa en la catedral i el del segle XIV en la capella" (DUBY, 1995).

Amb el creixement de la burgesia i de les ciutats, l'arquitectura civil (palaus, llotges, etc.), augmentà notablement en proporció respecte de la religiosa, i la cultura experimentà un procés de secularització i de difusió entre els nous rics, però, mentre al nord d'Europa continuaven aprofundint sobre l'art gòtic, al sud, on la diferència entre allò religiós i allò profà —a causa del seu passat— era més acusada, la península italiana, amb una atenta mirada vers el món clàssic, iniciava el Renaixement i es convertia en l'escenari d'un nou món, l'anomenat món modern, el qual ja serà objecte d'estudi en un altre volum.